

قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری

تألیف

بناتریس فوربز منز

ترجمه

دکتر جواد عباسی

عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

سرشناسه:	منز، بثاتریس فوربز	Manz, Beatrice Forbes
عنوان و نام پدید آور:	قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری / تألیف بثاتریس فوربز منز؛ ترجمه جواد عباسی.	
مشخصات نشر:	مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۰.	
مشخصات ظاهری:	۴۲۶ ص.	
فروست:	انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد؛ شماره ۵۸۰.	
شابک:	(ISBN: 978-964-386-252-7)	
وضعیت فهرست نویسی:	فیپا.	
یادداشت:	عنوان اصلی: Power, Politics and Religion in . Timurlid Iran, 2007.	
یادداشت:	نمایه.	
یادداشت:	کتابنامه.	
موضوع:	ایران -- تاریخ -- تیموریان، ۷۷۱ - ۹۱۱ ق.	
موضوع:	ایران -- سیاست و حکومت.	
شناسه افزوده:	عباسی، جواد، ۱۳۴۶ - ، مترجم.	
شناسه افزوده:	دانشگاه فردوسی مشهد.	
رده بندی کنگره:	۱۳۹۰ ق ۴ م ۸ / ۱۰۹۷ DSR	
رده بندی دیویی:	۹۵۵/۰۶۶۱	
شماره کتابخانه ملی:	۲۳۰۵۰۰۳	

دانشگاه فردوسی مشهد

انتشارات، شماره ۵۸۰

قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری

تألیف

بثاتریس فوربز منز

ترجمه

دکتر جواد عباسی

ویراستار علمی

دکتر محمد تقی ایمان پور

وزیری، ۴۲۶ صفحه، ۱۰۰۰ نسخه، چاپ اول، بهار ۱۳۹۰

امور فنی و چاپ: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد

بها: ۶۰۰۰۰ ریال

ISBN: 978-964-386-252-7

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۸۶-۲۵۲-۷

تقدیم بہ

روان پدرم کہ درس زندگی را از او آموختم

Prees.umma.ir

Prees.um.ac.ir

فهرست مطالب

سخن مترجم	۷
پیش‌گفتار	۱۱
رویداد شمار	۱۳
شجره خانوادگی شاهزادگان اصلی تیموری	۱۹
مقدمه	۲۱
فصل ۱: تکوین حکومت تیموری در عصر شاهرخ	۳۷
فصل ۲: مسائل مربوط به منابع و تاریخ‌نگاری	۸۳
فصل ۳: دیوان شاهرخ و کارگزاران آن	۱۲۳
فصل ۴: منابع سیاسی و نظامی ایران	۱۶۳
فصل ۵: فرمانروایی تیموریان در مرکز و جنوب ایران	۲۰۹
فصل ۶: سازوکارهای سیاسی در قلمرو ماوراءالطبیعه	۲۴۹
فصل ۷: خاندان حکومتی و سیاست طبقات مذهبی	۲۸۷
فصل ۸: شورش محمد بن بایسنقر و کشمکش بر سر جانشینی	۳۳۵
نتیجه	۳۷۵
کتاب‌شناسی	۳۸۵
نمایه	۳۹۹

Prees.um.ac.ir

سخن مترجم

تاریخ درازمدت و پرفراز و نشیب ایران همچون اقیانوسی بزرگ و سرشار از گوناگونی‌هاست که شناخت زوایای آشکار و پنهان آن حکایتی دراز داشته و خواهد داشت. از زمان آغاز پژوهش‌های تاریخی نوین در باب تاریخ ایران در حدود دو قرن پیش تاکنون هزاران کتاب و مقاله درباره‌ی تمامی یا بخش‌ها و یا موضوعاتی از این تاریخ پرماجرا در سطح جهان منتشر شده است. به طوری که گاه تازه واردان به حوزه‌ی مطالعات تاریخی این پرسش را پیش می‌کشند که با این همه مطالعه و پژوهش انجام شده در زمینه‌ی تاریخ ایران آیا هنوز هم می‌توان به دنبال نوآوری و دانش‌افزایی در این عرصه بود؟

واقعیت این است که به جز نوآوری‌های روشی و بینشی که گستره‌ی آنها به اندازه‌ی تمامی پژوهشگران گذشته و حال و آینده است، در زمینه‌ی تکمیل دانش تاریخ ایران نیز همچنان ناگفته‌ها و ناشناخته‌ها فراوانند. هنوز پرسش‌ها یا اختلاف نظرهای زیادی پیرامون روند کلی تحولات تاریخ ایران و نیز ادوار، شخصیت‌ها و رویدادهای آن وجود دارند که نیازمند همت پژوهشگران هستند. هنگامی که به عرصه‌های کمتر شناخته شده‌ی تاریخ مانند تاریخ اجتماعی گام می‌نهیم، این ضرورت بیشتر احساس می‌شود. بخصوص که با کمبود و پراکندگی اطلاعات در این گونه زمینه‌ها روبه‌رو هستیم. به همین دلیل پژوهش در مورد آنها تنها از عهده‌ی کسانی بر می‌آید که دستمایه‌ای غنی در شناخت تاریخ ایران با تمرکز بر دوره‌هایی از آن را داشته باشند و البته این مهم جز با سپری کردن زمانی طولانی و همراه با علاقه و جدیت در مطالعه و اندیشیدن حاصل نمی‌شود.

خانم بناتریس فوربز منز استاد بخش تاریخ دانشگاه تافتز و پژوهشگر مطالعات خاورمیانه، آسیای مرکزی و ایران در ایالات متحده از افرادی است که بیش از چهل سال با ویژگی‌های پیش‌گفته به مطالعه و بررسی پیرامون تاریخ ایران و آسیای مرکزی در دوره‌ی تیموری و موضوعات و دوره‌های مرتبط با آن همچون تاریخ مغولان و ایلخانان، تاریخ اسلام در دوره‌ی میانه، مطالعات مربوط به ترکان و زندگی کوچ‌نشینی و تاریخ آسیای مرکزی پرداخته است. ایشان تحصیلات دانشگاهی خود را با گذراندن دوره‌ی کارشناسی در رشته‌ی تاریخ در دانشگاه میشیگان (۱۹۷۰) آغاز کرد. سپس دوره‌ی کارشناسی ارشد را در رشته‌ی مطالعات خاورمیانه در دانشگاه هاروارد (۱۹۷۴) سپری کرد و سرانجام دوره‌ی دکتری را در همین دانشگاه و در زمینه‌ی مطالعات آسیای مرکزی و آلتایی به پایان رسانید (۱۹۸۳). عنوان پایان‌نامه‌ی دکتری خانم منز، «سیاست و مهار در عصر تیمور» (*Politics and Control Under Tamerlane*, 1983) بود. این پایان‌نامه مبنای نخستین کتاب ایشان با عنوان «برآمدن و فرمانروایی تیمور» (*The Rise and Rule of Tamerlane*) شد که به همت آقای دکتر منصور صفت‌گل به فارسی ترجمه شده است (۱۳۷۷).

در سال‌های پیش و پس از چاپ کتاب مذکور و در طی بیش از سه دهه‌ی گذشته پروفیسور منز ده‌ها مقاله‌ی پژوهشی در زمینه‌ی تاریخ تیموریان، ایلخانان و آسیای مرکزی در مجلات، کتاب‌ها (مجموعه مقالات) و دائرةالمعارف‌های معتبر به چاپ رسانیده است. کاری که همچنان نیز ادامه دارد. توانایی استفاده از متون و تحقیقات به زبان‌های فارسی،

انگلیسی، فرانسه، آلمانی، روسی، عربی و ترکی، بهره‌گیری از حدود پانزده بورس پژوهشی در ایالات متحده، اروپا، ترکیه و آسیای مرکزی و سرانجام دسترسی به گستره وسیعی از منابع چاپی، غیرچاپی و پژوهش‌ها، بستر مناسبی را برای ارائه پژوهش‌های معتبر از سوی ایشان در زمینه‌های یاد شده فراهم آورده است.

کتاب حاضر با عنوان «*Power, Politics and Religion in Timurid Iran*» (قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری) دومین کتاب خانم منز در باب تاریخ تیموریان است. این کتاب نیز همچون کتاب قبلی ایشان با استقبال پژوهشگران روبه‌رو شده است. چنان‌که از زمان چاپ کتاب در سال ۲۰۰۷ تاکنون (۲۰۱۱)، چندین مقاله در معرفی و نقد آن به قلم ایران‌شناسان و اسلام‌شناسان در نشریات مختلف به چاپ رسیده است که عموماً نشان از اهمیت محتوای کتاب و رویکرد علمی و نوین نویسنده آن دارد.

آن‌طور که نویسنده خود در مقدمه کتاب می‌گوید در نوشتن این کتاب به دنبال پاسخ دادن به دو پرسش اساسی بوده است:

- ۱- حکومتی مانند حکومت تیموریان قدرت خود را چگونه حفظ می‌کرد و در حالی که تمامی نیروهای موجود را در انحصار خود نداشت، چگونه وظایف خود را به عنوان یک حکومت به انجام می‌رسانید؟
- ۲- در شرایط مذکور و با توجه به تنوع جغرافیایی، قومی و فرهنگی قلمرو تیموریان، جامعه چگونه همبستگی خود را تداوم می‌بخشید و دچار از هم گسیختگی نمی‌شد؟

چنان‌که پیداست رویکرد خانم منز به تاریخ دوره تیموریان در این کتاب، رویکردی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است و به دنبال ارائه تاریخ تحولات سیاسی صرف به گونه مرسوم نمی‌باشد. منز می‌کوشد با مطالعه‌ای دقیق و موشکافانه در قالب هشت فصل، مسائل و عواملی را که به یافتن پاسخ پرسش‌های فوق کمک می‌کنند، پیش کشد. از نظر دوره زمانی او بر عصر فرمانروایی شاهرخ (۸۱۱-۸۵۰ هجری قمری) تمرکز کرده است و از این نظر کتاب حاضر دنباله کتاب قبلی ایشان است که با بحث درباره جانشینی تیمور پایان یافته بود. عصر شاهرخ را باید از بسیاری جهات مهم‌ترین بخش حکومت خاندان تیموری دانست. چرا که از یک سو میراث دوره تیمور را در خود داشت و از سوی دیگر دوران پس از آن نیز چیزی جز تداوم بخش‌هایی از میراث این دوره نبود. به همین دلیل مباحث کتاب و بخصوص تحلیل‌ها و نتیجه‌گیری‌های آن به گونه‌ای است که نه تنها به درک کل تاریخ تیموریان کمک می‌کند، بلکه می‌تواند الگویی برای فهم سایر دوره‌های تاریخ ایران باشد و پژوهشگران را به انجام پژوهش‌های مشابه پیرامون دیگر دوره‌ها ترغیب کند.

نویسنده در فصل نخست کتاب چشم‌اندازی در باره عصر فرمانروایی شاهرخ به دست می‌دهد. دوره‌ای که آن را دوره «تکوین حکومت تیموری» می‌خواند. با این کار خواننده به اجمال، اما به گونه‌ای مناسب با فضای تاریخی دوره مورد نظر آشنا می‌شود. فصل دوم به نقد و بررسی منابع کتاب اختصاص دارد. تحلیل منز درباره منابع نشان از تنوع و گستردگی منابع مورد استفاده وی (تاریخ‌های عمومی، تاریخ‌های سلسله‌ای، تاریخ‌های محلی، زندگی‌نامه‌ها و ...) و برخورد دقیق نویسنده با آنها دارد. در این فصل موضوعاتی چون گستره جغرافیایی منابع، تأثیر شرایط تاریخی بر نویسندگان منابع و تأثیر شرایط زندگانی آنها بر محتوای آثارشان نیز مورد بحث قرار گرفته است.

فصل‌های سوم و چهارم کتاب به بررسی مسائل مربوط به نظام دیوانی و منابع انسانی دستگاه حکومت تیموری و چگونگی اداره امور در مرکز و ایالات قلمرو تیموریان اختصاص دارد. گروه‌هایی چون دیوان‌سالاران ایرانی، نخبگان جغتایی (جغتایی) و اعضای خاندان سلطنتی و چگونگی تعامل آنها با یکدیگر در این فصل‌ها مورد بحث قرار گرفته‌اند. منز نشان می‌دهد که اداره امور در حکومت تیموری در انحصار عده‌ای خاص نبود و کارگزاران

جدید نیز فرصت ورود به نظام دیوانی را می‌یافتند. او همچنین وابستگی‌های محلی نخبگان ایرانی را با اهمیت دانسته و مناطقی مانند خواف و سمنان را به عنوان نمونه‌های مهم در این زمینه مورد بحث قرار داده است. در فصل پنجم اوضاع بخش‌های مرکزی و جنوبی ایران به عنوان نمونه‌هایی برای بررسی چگونگی اداره امور، شناخت نیروهای بومی و غیربومی (جغتایی) مؤثر در آن و همچنین نقش و عملکرد اهالی و رهبران شهری و چگونگی ارتباط آنها با حکومت مرکزی تیموریان در هرات، مورد توجه قرار گرفته است. فصل‌های ششم و هفتم کتاب به یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین مسائل سیاسی و اجتماعی در تاریخ ایران یعنی تحولات دینی و نسبت آنها با تحولات سیاسی یا موضوع «دین و دولت» ارتباط می‌یابد. در این فصل مباحثی چون شخصیت و جایگاه مذهبی فرمانروا، نقش علمای دینی و شیوخ صوفی در صحنه سیاست و اجتماع و چگونگی تلفیق قدرت دنیوی و روحانی بررسی شده‌اند. در فصل هفتم این موارد با تمرکز بر مناسبات دربار و شیوخ صوفی خراسان (هرات و تربت جام) با مهارت تبیین و تحلیل شده‌اند. نویسنده همچنین کوشیده است پیوند جریان‌های مختلف صوفیه با یکدیگر را به‌رغم تفاوت‌های اعتقادی ایشان نشان دهد.

فصل هشتم کتاب به اوضاع قلمرو تیموری پس از مرگ شاهرخ می‌پردازد. دوره‌ای که برهه‌ای حساس در تاریخ حکومت تیموریان در ایران و ماوراءالنهر می‌باشد. در اینجا نویسنده نقش نیروهای مختلف سیاسی و اجتماعی در شرایط پس از مرگ شاهرخ و درگیری‌های جانشینی را برجسته کرده و به نوعی سرنوشت و عملکرد ساختارها و نیروهای بررسی شده در فصل‌های قبلی را در این زمان دنبال می‌کند. سرانجام آنکه نویسنده در قسمت «نتیجه» که به جمع‌بندی از کل مباحث کتاب اختصاص دارد با بازگشت به دو پرسش نخستین، که پیشتر به آنها اشاره شد، پاسخ‌های خود به آنها را ارائه می‌کند. در جمع‌بندی معرفی کتاب حاضر می‌توان گفت که محتوای آن به همان اندازه که به شناخت بهتر تاریخ ایران در دوره تیموریان کمک می‌کند، الگوی یک پژوهش دقیق و همه‌جانبه را نیز در اختیار خوانندگان خود و به‌ویژه دانشجویان رشته تاریخ قرار می‌دهد.

در باب ترجمه کتاب لازم است اشاره شود که مبنای کار بر ترجمه نزدیک به متن و درعین حال روان بوده است. بعضی اصطلاحات دیوانی، اسامی کتاب‌ها و واژگان کلیدی که مؤلف برای تأکید با حروف ایتالیک (مانند دیوان، نسبت) آورده، در ترجمه نیز به همان شکل آورده شد. ضبط نام‌های افراد و اماکن نیز مطابق آنچه که مؤلف کتاب انجام داده است، منتقل شده است. همچنین برای سهولت خوانش بعضی نام‌ها از جمله نام‌های لاتین، به جای آوردن معادل انگلیسی آنها، از اعراب‌گذاری استفاده شد. همچنین توضیحاتی به صورت پانویس پیرامون برخی اعلام و نکات از سوی مترجم به ارجاعات افزوده شد که برای تفکیک از پانویس‌های نویسنده کتاب، به صورت جداگانه (با علامت *) آورده شده‌اند. لازم به ذکر است که بسیاری از اعلام مکانی موجود در متن، در سه نقشه دقیق که مؤلف آورده، قابل شناسایی هستند. به همین جهت توضیحات مترجم در باب مکان‌ها به مواردی خاص و کمتر شناخته شده، محدود گردیده است. سایر افزوده‌ها و از جمله معادل قمری بعضی سال‌ها که از قلم مؤلف افتاده نیز در داخل علامت [] آورده شده است.

در پایان این مقدمه بر خود واجب می‌دانم از همه کسانی که به گونه‌ای این جانب را در به سرانجام رسانیدن این ترجمه یاری نمودند، سپاسگزاری کنم. پیش از همه مایلم سپاس خود را به نویسنده کتاب که ضمن مرور متن ترجمه، از سر بزرگواری به پرسش‌های مترجم پاسخ دادند، تقدیم نمایم. امیدوارم در انتقال منظور ایشان به شکلی قابل قبول انجام وظیفه نموده باشم. از همکارم آقای دکتر محمدتقی ایمان‌پور که نسخه اصلی کتاب را برایم تهیه کردند و زحمت و ویراستاری علمی ترجمه را پذیرفتند، سپاسگزاری می‌کنم. آقای دکتر عبدالرسول خیراندیش استاد

محترم تاریخ در دانشگاه شیراز نکات ارزشمندی را یادآور شدند که جای سپاسگزاری دارد. همچنین از معاونت و مدیریت پژوهشی دانشگاه فردوسی مشهد و دانشکده ادبیات و علوم انسانی این دانشگاه و کارشناسان این مجموعه که پی گیر مراحل مقدماتی چاپ کتاب بودند، قدردانی می‌کنم. سرانجام آنکه بدون تشویق‌ها و حمایت‌های همسر دلسوز و مهربانم خانم فریبا اسفندیاری انجام مناسب این کار بعید می‌نمود؛ سپاسگزار ایشان نیز هستم. در پایان از خوانندگان کتاب می‌خواهم تا از ارائه نظرات اصلاحی در باب ترجمه دریغ نفرمایند.

جواد عباسی

زمستان ۱۳۸۹

abbasiiran@yahoo.com

Prees.um.ac.ir

پیش‌گفتار

من در نوشتن این کتاب از کمک چند مؤسسه بهره برده‌ام. بورس مؤسسه پژوهشی امریکایی در ترکیه در سال ۱۹۹۰ این فرصت را به من داد تا پژوهش خود را در کتابخانه‌های استانبول آغاز کنم. در تابستان سال ۱۹۹۶ با استفاده از کمک هزینه پژوهشی دانشگاه تافتز، دو ماه را در تاشکند، بخارا و سمرقند سپری کردم. حمایت مالی شورای امریکایی انجمن‌های علمی و موقوفه ملی علوم انسانی در سال‌های ۹۲-۱۹۹۱ و بورس شورای ملی پژوهش پیرامون اوراسیا و اروپای شرقی در سال ۱۹۹۹ به من امکان داد تا تدریس را رها کنم. سرانجام آنکه در سال‌های ۲۰۰۳-۲۰۰۴ عضویت در مدرسه مطالعات تاریخی و مؤسسه مطالعات پیشرفته به همراه کمک هزینه شورای امریکایی انجمن‌های علمی و بورس پژوهشی دانشگاه تافتز، این امکان را برایم فراهم نمود تا در حالی که پروژه بعدی خودم را شروع کرده بودم، متن دست‌نویس کار را تمام کنم. مایلم سپاس قلبی خودم را به همه این مؤسسات اعلام کنم.

تعدادی افراد نیز کمک‌های ارزشمندی به من کردند. پروفیسور برت فراگنر سخاوتمندانه گذراندن یک نیم‌سال را در دانشگاه بامبرگ در بهار سال ۱۹۹۳ برایم ممکن ساخت و فضایی آرام برای کار در اختیارم گذاشت. همچنین زمینه‌ساز آشنایی من با همکارانی شد که پیوسته یاور و الهام‌بخش من بودند. لئونارد لویسون پایان‌نامه منتشر نشده خود را در اختیارم گذاشت و به چند پرسش مهم من پاسخ داد. تعدادی از همکارانم بخش‌هایی از دست‌نویس را خواندند و توصیه‌های ارزشمندی نمودند؛ به‌ویژه سپاسگزار دوین دویس، جو. آن گروس، احمد قره مصطفی، روبرت مکنزی، دیوید مورگان، ژوهانس پالیتچ و یورگن پاول هستم. سرانجام آنکه مایلم قدردانی خویش را نسبت به حسنه آرگون و هنده دنیز به‌جهت کمک ارزشمند آنها در زمینه تهیه فهرست اعلام و خواندن نمونه‌های چاپی ابراز دارم.

آثار دو دانشمند به‌طور خاص بیشتر آنچه را که من در این کتاب نوشته‌ام، پوشش می‌داد. مقالات فراوان ژان اوبن مبنایی مهم و منبعی همواره الهام‌بخش برای من بود؛ همان‌طور که برای هر کس دیگری که درباره این دوره و دوره‌های مرتبط با آن مطلب می‌نویسد، چنین است. استاد ایرج افشار در دوران طولانی فعالیت خود تعداد بی‌ظیری از منابع دوره میانه، به‌ویژه تاریخ‌های محلی بسیار مهم برای فهم تاریخ نواحی جنوبی و مرکزی ایران را گردآوری و تصحیح کرده است. بدون کارهای او بخش‌های مربوط به مرکز و جنوب ایران امکان نوشته شدن نمی‌یافت.

یادداشتی در باب کاربرد این کتاب

من کوشیده‌ام کتاب برای متخصصان مفید و برای غیرمتخصصان، قابل فهم باشد. راه حل من برای مشکل همیشگی آوانگاری، استفاده از آوانویسی قدیم عربی برای نام‌ها و اصطلاحات فارسی و عربی است. اما درباره نام‌ها و اصطلاحات ترکی چنین نیست. در این مورد نام شهرهای مشهور با تلفظ معمول آنها نوشته شده و آنهایی که کمتر شناخته شده هستند، به شیوه‌ای قدیمی آوانگاری شده‌اند. در داخل متن بیشتر نشانه‌گذاری‌ها، جز موارد مربوط به اصطلاحات فنی، را نیاورده‌ام. در ارجاعات کتاب‌شناسی و فهرست اعلام از نشانه‌گذاری کامل استفاده شده است. تاریخ‌ها ابتدا براساس تقویم اسلامی و بعد مسیحی ارائه می‌شوند.

Prees.um.ac.ir